

УДК 908 (477.86)
ББК 26.891(4 Укр)

Віталій Нагірний
(м. Краків, Республіка Польща)

КОЛИ ЧЕРЛЕНИЦЯ (ЧЕРЛЕНИЧА) СТАЛА ЧЕРНЕЛИЦЕЮ?

У статті аналізується еволюція назви сучасного селища міського типу Чернелиця. Автор відстоює думку, що первісною назвою населеного пункту була Черлениця (Черленича). На думку дослідника, зміна назви на сучасну відбулася в останній третині XVIII ст., що могло бути зумовлене механічною заміною літер у початковій назві селища після переходу місцевості під владу австрійської адміністрації.

Ключові слова: Черлениця, Черленича, Чернелиця, черлений.

Походження назв населених пунктів Покуття і їх трансформація протягом віків є однією з надзвичайно цікавих і складних дослідницьких проблем. У цьому легко переконатись на прикладі Чернелиці – селища міського типу, розташованого на правому березі р. Дністер, у Городенківському районі Івано-Франківської області¹. Сьогодні воно відоме саме під назвою Чернелиця. Однак так було не завжди – назва цього покутського селища пройшла певну трансформацію протягом століть, а в початковому варіанті мала зовсім інше звучання, ніж у наші часи.

Поселення на території сучасного селища Чернелиця вперше (ми не беремо до уваги давньоруське городище на території сучасного хутора Залісся II) згадується під датою 7 березня 1440 р., в дарчій грамоті польського короля Владислава Варненчика, якою він обіцяв на найближчому сеймі надати у село, разом з іншими 16 населеними пунктами Покуття і Поділля, червогородському старості Теодорику Бучацькому, герба Абданк². Цікаво, що в даному документі населений пункт згаданий під відмінною від сучасної назвою – Черленича (Czerlenycza). Схожі версії назви зустрічаємо і в галицьких земських актах з 1454, 1461, 1463, 1465, 1467, 1469, 1493 років. У них населений пункт названо: “Czerlenycza”, “Magna Czerlenycza”, “Czerlenica”, “Czerlyenycza”, “Czerlienycza”, “Czarlencze”, “Czerlenycza gnyla”³. Іншу, ближчу до сучасної, назву “Чернелича” (“Czernelycza”) протягом XV–XVI ст. зустрічаємо тільки одного разу – в акті поділу спадку Теодорика Бучацького між його синами Михайлом та Яном, датованому 11 травня 1469 р.⁴. Як бачимо, протягом початкового періоду існування поселення на території центральної частини сучасного селища його найбільш поширеною назвою була “Черленича” або похідна від неї “Черлениця”. Тобто, в основі первісної назви лежав давньоруський корінь “черлен”, а не “чернел” – корінь сучасної назви.

Безперечно, ми не маємо жодних підстав сумніватися в тому, що оригінальною назвою наддністрянської місцевості була “Черленича”, яка досить швидко трансформувалася в тісно пов’язаний з нею топонім “Черлениця”. Це підтверджується як джерелами XV століття, так і численними письмовими документами XVI–XVII ст.⁵. Д. Бучко, автор праці про назви населених пунктів Покуття, вважав, що таке найменування поселення походить від сьогодні безіменної річки, котра в середньовіччі мала назву “Черлениця” або “Чернелиця”⁶. Однак це пояснення дуже поверхове і не відповідає історичним реаліям. Ані історичні джерела, ані народна пам’ять не зафіксували в околицях селища жодної річки чи річечки, котра могла б мати таку назву. На сьогоднішній день в Чернелиці є тільки один потік, від якого, теоретично, могла б отримати назву місцевість. Однак він має зовсім іншу назву – “Довжок”, що повністю спростовує версію Д. Бучка.

Значно правдоподібнішим і обґрунтованішим видається інше пояснення назви “Черленича”/“Черлениця” – від староруського слова “черлений”, що означає “черво-

ний”⁷. І справді, в околицях селища до наших днів збереглися багаті поклади червоної глини і червоного каменю (найкращим прикладом може бути гора Червона, що знаходиться приблизно 7 км вище за течією Дністра, на протилежному боці річки). Обидва ці матеріали активно використовувалися населенням Чернелиці в побуті – як для виготовлення кераміки, так і для будівництва. Видається цілком логічним, що саме цим пояснюється походження первісної назви селища.

Однак як і коли дійшло до зміни назви з “Черлениця” на “Чернелиця” і звідки взялася ця друга назва? На жаль, збережені джерела не дають ясної відповіді на останнє запитання. Що ж стосується часу зміни назви, то можемо досить упевнено говорити про те, що назва “Чернелиця” або “Чернолиця” входить до повсякденного вжитку не раніше другої половини XVIII ст. Щоправда, вперше ми зустрічаємо її вже в 1469 р., а потім ще двічі в першій половині XVII ст. – в майнових справах Язловецьких з 1624–1625 рр.⁸ та Чурилів і Станіславських – 1638–1639 рр.⁹. Однак до 1750-х рр. вона більше не вживалася жодного разу, тому припускаємо, що в даний період місцевість носила назву “Черленича”/“Черлениця”. Підтвердженням цього є як приватна кореспонденція власників містечка, так і офіційна документація. Так, у заповіті великого коронного гетьмана Ієроніма Язловецького з 1607 р., якому в той час належав населений пункт, зустрічаємо назву “Черлениця (“Czerlenica”)¹⁰. Таку ж назву (“Черленице”/“Czerlenice”) бачимо в скарзі його доньки Ядвіги Язловецької королеві Володиславу IV на свого зятя Януша Тишкевича датованій 1636 р.¹¹ та в “Сводной Галицко-Русской летописи съ 1600 по 1700 годъ” (під датою 1658 р.)¹². “Черленицею” названо населений пункт і в “Інструкції Галицького сеймику послам на Загальний (Вальний) сейм у Варшаві” від 25 лютого 1659 р.¹³. Така назва вживалася і в другій половині XVII ст., що підтверджують справа про поділ спадщини Євфросинії Чарторийської з Станіславських¹⁴ та інші документи Чарторийських¹⁵ і нових власників містечка – Дідушицьких¹⁶.

Ситуація не змінилася і в першій половині XVIII ст., коли – як і раніше період – покутська місцевість виступала під назвою “Черлениця”. Її ми зустрічаємо, зокрема, в документах 1711¹⁷ та 1744 р.¹⁸.

Фактично, нова назва – “Чернелиця” (“Czernelica”) – з’явилася у вжитку тільки в середині XVIII ст. Ми зустрічаємо її в датованому 26 липня 1755 р. документі тодішньої власниці містечка, Марціани Потоцької¹⁹. Однак аж до першого поділу Речі Посполитої в 1772 р., як у поточному вжитку, так і в офіційних документах, домінувала стара назва – “Черлениця”. Так, у наступних документах, від 9 липня 1757 р. та 1762 р., тієї ж Марціани Потоцької зустрічаємо власне назву “Черлениця”²⁰.

Видається, що різка зміна назви відбулася на нову, тільки після входження Галичини до складу Австрійської імперії в 1772 р. Важко пояснити чому австрійська адміністрація віддала перевагу назві “Чернелиця”, але то власне вона, починаючи з кінця 1770-х – початку 1780-х рр., повністю витіснила “Черленицю” і стала офіційною назвою покутського містечка. Саме її ми зустрічаємо як в офіційних документах австрійської влади (наприклад, на “Мапі фон Міга” (1779–1782)²¹ чи в “Йосифінській метриці” (1787)²²), так і в документах тодішніх власників населеного пункту Петра Потоцького (1780)²³, Бахмінських (1774, 1775–1778, 1779–1781)²⁴ і Вороничів (1777)²⁵, а також в документах греко-католицької парафії (1782–1784)²⁶ і домініканського монастиря²⁷. Як бачимо, протягом 70-х – 80-х рр. XVIII ст. назва “Чернелиця” фактично цілковито витіснила назву “Черлениця”²⁸. Одночасно з’явився і певний різновид назви “Чернелиця” – “Чернолиця”²⁹, однак він не набув поширення.

Збережені архівні матеріали дозволяють вважати, що в останній третині XVIII ст. стара назва містечка була повністю усунена і в усіх офіційних документах вживалася

вже тільки назва “Чернелиця”³⁰. Таким чином, “процес перетворення” Черлениці в Чернелицю завершився і остання назва міцно утвердилася як в офіційних документах, так і в поточному вжитку та збереглася до наших днів.

На завершення хочемо висловити кілька припущень щодо причин зміни назви покутського містечка. Народна пам’ять і традиція пов’язують цю зміну як з діяльністю в Чернелиці вже згаданої вище “чорнолицької” княгині Євфросинії Чарторийської зі Станіславських³¹, так і з осадженням на цих теренах “чорнолицих” полонених татар. Однак наскільки достовірні наведені версії про зміну назви покутського містечка? На нашу думку, другу з них можна відкинути одразу. Відомо, що населений пункт знаходився на прикордонних територіях, а полонених татар влада Речі Посполитої оселяла в глибинних регіонах держави (наприклад у Литві). З огляду на це, не маємо підстав говорити про можливе осадження полонених степовиків у покутській місцевості, відповідно не може бути жодного зв’язку між цим процесом і зміною назви вказаної місцевості. Що ж стосується першої з версій – походження нової назви від темного кольору обличчя Євфросинії Станіславської, то вона могла б видаватися правдоподібною, якщо б зміна назви населеного пункту відбулася в часи Євфросинії, а не в другій половині XVIII ст., коли містечко вже близько століття не було пов’язане з родом Чарторийських. Не виключено, однак, що до зміни назви привів інший фактор – свідоме або помилкове замінення літер і поява складу “нел” замість “лен” за часів нової, австрійської адміністрації. Відповідно назва “Черлениця” перетворилася у “Чернелицею”, простішу у вимові для нової влади³². На користь такої гіпотези може свідчити факт, що приклад Черлениці/Чернелиці не є поодиноким. Приблизно в той же час Черленів став Черниловим, Черленівка – Чернилівкою, а Черлятин – Чернятином³³. Однак це залишається тільки нашим припущенням, оскільки підтвердити його не дозволяє стан джерельної бази. Не виключено також, що причини зміни назви були зовсім іншими. Пошук відповіді на це питання ми залишаємо фахівцям, які спеціалізуються у власних назвах українських місцевостей.

1. Детальніше про історію населеного пункту, див.: Нагірний В. Історія Чернелиці / В. Нагірний // Пам’ятки України. – 2015. – № 7 – 9: Чернелицький замок / упоряд. В. Нагірний. – С. 6–11.
2. Zbiór dokumentów małopolskich. – T. 8: Dokumenty z lat 1435–1450, uzupełnienie: dokumenty z lat 1286–1442 / wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1975. – S. 78 (№2252). Див. також: Сіреджук П. З історії заселення Городенківщини / П. Сіреджук // Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. – Івано-Франківськ. – № 7– 8. – 1994–1995. – С. 49; Nagirnyj W. Pod władaniem Buczackich i Jazłowieckich: Czernelica w okresie od XV do pierwszej połowy XVII wieku / W. Nagirnyj // Kurier Galicyjski. – 2013. – № 23–24 (141–142). – S. 43.
3. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego / wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego [дали: AGZ]. – T. 14. – Lwów, 1889. – S. 426; Там само. – T. 12. – Lwów, 1887. – S. 270, 283, 316, 327; Там само. – T. 19. – Lwów, 1906. – S. 225, 229, 263.
4. Там само. – T. 12. – Lwów, 1887. – S. 327. Див. також: Nagirnyj W. Czernelica czy Czerlenica – jaką była pierwotna nazwa pokuckiego miasteczka? / W. Nagirnyj // Kurier Galicyjski. – 2013. – № 22 (140). – S. 21.
5. Детальний перелік джерел XV–XVII ст. див. у праці: Николович Я. Закувала зозуленька ой під Черленицев. Нариси, документи з історії містечка / Я. Николович. – Львів : Априорі, 2013. – С. 28–36.
6. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів, 1990. – С. 121.

7. Про значення слів “черлений” і “червлений”, див.: Словник української мови : в 11 т. Т. 11. – К., 1980. – С. 296, 310.
8. Центральний державний історичний архів України, м. Львів [далі: ЦДА України, м. Львів]. – ф. 6. – оп. 3. – спр. 37. – арк. 73.
9. Там само. – Спр. 106. Див. теж: Николович Я. Названа праця. – С. 33, 37–38.
10. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника [далі: ЛННБУ]. – Відділ рукописів. – ф. 141 (Фонд Олександра Чоловського). – оп. 1. – спр. 45. – арк. 3 (справа містить копію заповіту з 1622 року, з дописками з 1623 р.).
11. ЦДА України, м. Львів. – ф. 5. – оп. 1. – спр. 130. – арк. 646.
12. Сводная Галицко-Русская летопись съ 1600 по 1700 годъ // Литературный сборник издаваемый Галицко-русскою Матицею. 1872 и 1873. – Львовъ, 1874. – С. 84, 128.
13. AGZ. – Т. 24. – Lwów, 1931. – S. 157.
14. ЦДА України, м. Львів. – ф. 5. – оп. 9. – спр. 602. – арк. 663.
15. AGZ. – Т. 24. – Lwów, 1931. – S. 440; Т. 10. – Lwów, 1884. – S. 373.
16. Там само. – Т. 22. – Lwów, 1909. – S. 234.
17. Николович Я. Названа праця. – С. 310.
18. AGZ. – Т. 23. – Lwów, 1928. – S. 192, 226.
19. ЛННБУ. – Відділ рукописів. – ф. 9. – оп. 1. – спр. 778. – арк. 296 зв.
20. Там само. – арк. 436 зв., 852.
21. Петришин Г. Карта фон Міга (1779–1782) як джерело до містознавства Галичини / Г. Петришин. – Львів, 2006. – С. 260.
22. ЦДА України, м. Львів. – ф. 19. – оп. 10. – спр. 82. – арк. 1 і наступні.
23. Там само. – ф. 134. – оп. 2. – спр. 860. – арк. 6 а, 10 зв., 12 зв., 14.
24. Там само. – ф. 6. – оп. 3. – спр. 55. – арк. 122; спр. 57 – арк. 37, 39; спр. 59. – арк. 409, 416.
25. Там само. – спр. 55. – арк. 107.
26. Там само. – спр. 61. – арк. 94.
27. Там само. – спр. 69. – арк. 18.
28. Певний відголос вживання подвійної назви в останній чверті XVIII ст. бачимо тільки в “Теках Антонія Шнайдра” – матеріалах до історії Галичини кінця XVIII – першої половини XIX ст., зібраних львівським краєзнавцем Антонієм Шнайдром у 1850–1870-х рр. Див.: ЛННБУ. – Відділ рукописів. – ф. 144 (Теки Антонія Шнайдра). – спр. 5. – арк. 184.
29. Там само. – ф. 141 (Фонд Олександра Чоловського). – спр. 449. – арк. 2; Там само. – ф. 141 (Фонд Олександра Чоловського). – спр. 1878. – арк. 1.
30. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich we Wrocławiu. – Dział rękopisów. – Sygn. 80–59. – арк. 33; Там само. – Sygn. 603. – арк. 13; ЦДАЛ. – ф. 146. – оп. 84. – спр. 2675. – арк. 1.
31. Никифорок В. Старожитності Городенківщини / В. Никифорок, В. Смеречанський. – Снятин, 1995. – С. 21; Випасняк І. П. М. Чернелиця: містечко над Дністром (короткий історичний нарис) / І. П. Випасняк, Я. М. Яценюк. – Чернівці : Технодрук, 2007. – С. 93; Войнар М. Легенди Чернелицького замку / М. Войнар // Студентські історичні зошити. – 2013. – Вип. 4. – С. 144–145; Николович Я. Названа праця. – С. 12–15.
32. Николович Я. вважав, що ця зміна відбулася ще за часів польської адміністрації. Див.: Николович Я. Названа праця. – С. 17. Однак збережені документи свідчать про таку зміну тільки після включення Галичини до складу Австрійської імперії.
33. Там само. – С. 17.

Виталий Нагурный

(г. Краков, Республіка Польща)

Когда Черленица (Черленича) стала Чернелицей?

В статье анализируется эволюция названия современного поселка городского типа Чернелица. Автор отстаивает мысль, что сначала названием населенный пункт назывался Черленица (Черленича). Исследователь считает, что замена названия на современное произошла в последней трети XVIII вв., что могло быть условлено механической заменой букв в

начальной версии названия после перехода населенного пункта под власть австрийской администрации.

Ключевые слова: Черленица, Черленича, Чернелица, черлений.

Vitaliy Nagirnyy
(Krakow, Poland)

When Cherlenytsya (Cherlenycha) became Cherlenytsya?

The article analyzes the evolution of the modern name of townships Chernelytsya. The author defends the idea that the original name of the settlement was Cherlenytsya (Cherlenycha). On the researcher's opinion, the name change to the modern held in the last third of the eighteenth century, which could be due to a mechanical substitute of the initial letters of the name of the village after the transition of this region under the Austrian administration.

Key words: Cherlenytsya, Cherlenycha, Chernelytsya, cherlenyy.